

Адміністративне право

УДК 342.951:35.071

**Курило Володимир Іванович**

*доктор юридичних наук, професор,*

*член-кореспондент НААН України,*

*Заслужений юрист України,*

*завідувач кафедри адміністративного та фінансового права,*

*Національний університет біоресурсів і природокористування України*

**Kurylo Volodymyr**

*Doctor of Science of Law, Professor,*

*Corresponding Member of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine,*

*Honored Lawyer of Ukraine,*

*Head of the Department of Administrative and Financial Law,*

*National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

*ORCID: 0000-0003-1268-801X*

**Гуменний Анатолій Пилипович**

*військовослужбовець, Україна*

**Gumennyi Anatoliy**

*Enlistee, Ukraine*

## **СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ**

## **SOCIAL PROTECTION THROUGH THE LENS OF MILITARY**

## **SERVICE**

**Анотація.** Вступ. Забезпечення соціального захисту є важливою передумовою належного функціонування та розвитку особистості, суспільства та держави. Особливо гостро ця проблема стосується

захисників і захисниць нашої країни, оскільки у реальному житті вони потребують не декларативного, а дієвого соціального захисту. А з урахуванням чисельності цієї категорії громадян питання соціального захисту стають болісно чутливими у суспільстві.

*Мета.* Статтю присвячено виявленню специфіки соціального захисту для військовослужбовців, враховуючи сучасні реалії та можливості держави в реалізації механізмів соціальної підтримки.

*Матеріали і методи.* Методологічним підходом до розгляду основних понять, які застосовуються у цьому дослідженні, є класичний принцип від загального до конкретного.

*Результати.* З'ясовано, що специфіка соціального захисту для військовослужбовців має виразний характер. По-перше, військовослужбовці є особливою категорією населення, відданість військовій службі яких має бути належно оцінена з боку держави і суспільства. По-друге, військовослужбовці чоловіки та жінки мають різні потреби, а отже і механізми соціального захисту їхніх прав мають бути відмінними. По-третє, окрім базових потреб як-то медичне чи грошове забезпечення, основоположне значення має визнання їх статусу як осіб, які заслуговують на особливу підтримку та захист їхнього добробуту (наприклад, як таких, що брали участь у бойових діях). Констатується, що синергія можливостей держави та представників громадського сектору, – єдиний спосіб забезпечити ефективний та всеохоплюючий соціальний захист військовослужбовців і їхніх сімей.

Узагальнено, що специфіка соціального захисту для військовослужбовців характеризується такими положеннями: 1) політика соціального захисту військовослужбовців має власну нормативну базу та механізми реалізації; 2) у зв'язку з підвищеним ризиком для життя та здоров'я військовослужбовців, орієнтація соціального захисту

спрямовується на забезпечення їх особистих потреб, пов'язаних з реалізацією військової служби; 3) права та гарантії військовослужбовців диференціюються на ті, що є універсальними та гендерно обумовленими; 4) враховуючи сучасні реалії та можливості держави в реалізації механізмів соціальної підтримки, варто розширювати практики реалізації державно-приватного партнерства, залучаючи бізнес до фінансування соціальних програм, розробки інноваційних підходів у сфері забезпечення соціального захисту військовослужбовців; 5) має функціонувати ефективний механізм моніторингу дотримання соціальних прав військовослужбовців та їхніх сімей, особливістю якого має стати наявність чіткого алгоритму оцінювання результативності реалізованих заходів.

*Перспективи.* Реалізація зазначених у статті положень покращить рівень соціального захисту військовослужбовців, зокрема і військовослужбовиць-жінок, значною мірою усуне бюрократичні перепони у реалізації законодавчих норм щодо соціального захисту військовослужбовців та полегшить їх адаптацію до мирного життя після закінчення військової служби.

**Ключові слова:** військова служба, військовослужбовці, добробут військовослужбовців, соціальна безпека, соціальне забезпечення, соціальний захист.

**Summary.** *Introduction. Ensuring social protection is a crucial prerequisite for the proper functioning and development of individuals, society, and the state. This issue is particularly acute for the defenders of our country, as they require not merely declarative but effective social protection in real life. Given the large number of individuals in this category, matters of social protection have become especially sensitive within society.*

*Purpose.* This article aims to identify the specific features of social protection for military personnel, taking into account the current realities and the state's capacity to implement mechanisms of social support.

*Materials and methods.* The methodological approach applied to the key concepts in this study is the classical principle of moving from the general to the specific.

*Results.* It has been determined that social protection for military personnel has distinct characteristics. Firstly, military personnel constitute a special category of the population whose commitment to military service must be duly recognised by both the state and society. Secondly, male and female service members have different needs; thus, the mechanisms for protecting their rights should be differentiated accordingly. Thirdly, beyond basic needs such as medical care or financial support, fundamental importance lies in recognizing their status as individuals deserving special support and protection of their well-being (for example, as those who have participated in combat operations). The synergy of the state's capabilities and those of civil society representatives is the only way to ensure effective and comprehensive social protection for military personnel and their families.

It has been summarized that the specifics of social protection for military personnel are characterized by the following provisions: 1. Social protection policy for military personnel has its own regulatory framework and implementation mechanisms. 2. Given the increased risks to the lives and health of military personnel, the focus of social protection is directed toward meeting their personal needs related to the fulfillment of military service. 3. The rights and guarantees of military personnel are differentiated into those that are universal and those that are gender-specific. 4. Considering the current realities and the state's capacity to implement social support mechanisms, it is necessary to expand the practices of public-private partnerships by involving businesses in

*financing social programs and developing innovative approaches in the field of social protection for military personnel. 5. An effective mechanism for monitoring compliance with the social rights of military personnel and their families must function, with its peculiarity being the presence of a clear algorithm for evaluating the effectiveness of the implemented measures.*

*Outlook. Implementation of the provisions outlined in this article will improve the level of social protection for military personnel, including female service members, significantly reduce bureaucratic obstacles in the application of legislation on their social protection, and facilitate their reintegration into civilian life after military service.*

**Key words:** *military personnel, military service, social protection, social provision, social security, well-being of military personnel.*

**Вступ.** В Основному Законі закріплено, що українська держава є соціальною та правовою, в якій функціонує такий необхідний елемент як соціальний захист. Побудова соціальної держави передбачає забезпечення соціально-економічних прав людини й громадянина на високому рівні, коли гарантовано існують умови, за яких закріплені на конституційному рівні та реалізовані ознаки правової держави, зокрема верховенство права, а також втілені економічні можливості для забезпечення та захисту соціальних прав і гарантій людини та громадянина. Наразі можна говорити про існування такого елементу соціальної держави, як «соціальна безпека» людини. Вона поєднує в собі об'єктивні та суб'єктивні аспекти, серед яких: власний добробут, відсутність загроз життю та здоров'ю людини, які певним чином впливають на її соціальні інтереси; а також особисте сприйняття та усвідомлення індивідом власної безпеки в соціальному контексті. Саме загрози, що характеризують суспільство та державу в певний період існування (наприклад, війни, екологічні, техногенні

катастрофи, пандемії), впливають на людину та можуть мати далекосяжні наслідки для окремої особи [1, с. 17].

Тому забезпечення соціального захисту є важливою передумовою належного функціонування та розвитку особистості, суспільства та держави, до вивчення особливостей якого звернені наукові праці, наприклад, таких вчених як: Н. Балабанова, Н. Баранова, Л. Головка, С. Гончарова, В. Деріга, Л. Дідківська, Я. Жаліло, В. Жуков, О. Іванова, А. Котвіцька, І. Кубарєва, Е. Лібанова, С. Майстро, Т. Новікова, І. Отенко, О. Палій, В. Пилипенко, О. Роїна, О. Романюк, В. Скуратівський, С. Устинов, І. Хмиров, Б. Цимбал, В. Шведун [2, с. 15, 16].

Однак варто враховувати, що наявна ситуація в Україні, перед якою в останні роки постали нові виклики військово-політичного, соціально-економічного, гуманітарного характеру, пов'язані з російською військовою агресією та запровадженням воєнного стану, а також незбалансованість і нерозвиненість діючої системи соціального захисту [2, с. 15] посилила актуалізацію питання запровадження нових підходів та механізмів виконання державою своїх зобов'язань у цій сфері. Це особливо важливо через те, що все більше осіб стало потребувати соціального захисту, серед яких ключове місце займають власне військовослужбовці та члени їх сімей [3, с. 4].

Тому **метою** цього дослідження є виявлення специфіки соціального захисту для військовослужбовців, враховуючи сучасні реалії та можливості держави в реалізації механізмів соціальної підтримки.

**Виклад основного матеріалу.** Визначення понятійно-категоріального апарату будь-якого наукового дослідження є однією із умов успішного та якісного досягнення поставленої мети і виконання визначених завдань. Методологічним підходом до розгляду основних



понять, які застосовуються у цьому дослідженні, є класичний принцип від загального до конкретного [4, с. 29].

З огляду на це зауважимо, що нині слово «військовослужбовець» систематизує в собі силу та впевненість у майбутньому, впевненість у тому, що наша держава отримає таку довгоочікувану перемогу у війні з російською федерацією, залишиться незламною, незалежною, самостійною, а в подальшому перспективною, квітучою, мальовничою та по справжньому демократичною [3, с. 14]. Характеризуючи військову службу в цілому С. Пасіка відносить її до особливого виду державної служби та виокремлює її характерні риси: «1) постійна небезпека; 2) регламентація умов життя та побуту; 3) підвищений рівень відповідальності; 4) обмеження окремих прав в порівнянні із цивільними особами; 5) коменсаційна складова – відповідне соціальне забезпечення під час проходження військової служби і після» [5, с. 162]. Загалом слід погодитись із наведеними рисами, важливістю та складністю проходження служби військовослужбовцями, їх ризиком для життя та здоров'я, необхідністю чіткого дотримання дисципліни та нормативно-правових актів, які регламентують їх діяльність [3, с. 15]. Однак варто додати, що військова служба в Україні як особливий вид публічної служби за своїм змістом є багатограним соціально-правовим явищем, яке постійно розвивається [6, с. 52].

Поняття «військова служба» закріплено у Законі України «Про військовий обов'язок та військову службу», відповідно до якого військовою службою є державна служба особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаній із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності [7, с. 2]. Майже аналогічне визначення надає

Закон України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України». Спільними ознаками, які впливають з визначень цих актів, є віднесення її до державної служби, наділення особливим характером, наявність вказівки на суб'єкта проходження такої служби та визначення загальної мети функціонування цього виду служби – захист держави [6, с. 47].

Відповідно, можемо констатувати одне – держава на загальнонаціональному рівні має забезпечити належний рівень соціального захисту кожного військовослужбовця [3, с. 16].

Варто звернути увагу на факт того, що наукова дефініція «соціальний захист» є достатньо новим поняттям, яке почало використовуватись у міжнародних політико-правових актах лише з середини ХХ століття [2, с. 26]. Уперше його було використано американськими законодавцями в тексті закону «Social Security Act», який було прийнято в 1935 році, в якому наводилося правове обґрунтування нового для США інституту обов'язкового страхування на випадок старості, смерті, інвалідності та безробіття («social» перекладається з англійської мови як «суспільний», «соціальний»; «security», як захист, безпека, охорона, забезпечення, гарантування) [8]. Значний вклад в розвиток категорії «соціальний захист» з методологічної точки зору внесли фахівці різних установ Європейського Союзу, а також різних міжнародних та українських установ та організацій. Так, згідно з методологією Європейської системи інтегрованої статистики соціального захисту (ESSPROS), соціальний захист охоплює усі види втручання з боку державних чи приватних організацій, метою яких є полегшення домогосподарствам та фізичним особам тягаря соціальних ризиків або потреб [9; 2, с. 27–28].

Своєрідне визначення соціального захисту наведено в «The Encyclopedia Americana»: «соціальний захист, у загальному розумінні



цього поняття, означає безпеку й свободу від страху, спрямовані на суспільство як на групи взаємопов'язаних та залежних одне від одного людей» [10]. Економічні аспекти соціального захисту підкреслено у «World Book Encyclopedia»: «соціальний захист – це урядова програма, яка допомагає працівникам, пенсіонерам та їхнім сім'ям досягти рівня економічного забезпечення» [11]. Отже, соціальний захист – це певний механізм, за допомогою якого досягається мінімальний життєвий рівень громадян, це система заходів і відповідних інститутів, призначених для забезпечення нормального існування людини, підвищення рівня задоволення її соціальних потреб, якості життя та перспектив [12, с. 41–42].

У своєму дослідженні М. І. Тімофєєва зазначає: «поняття «соціальний захист» поступово замінило поняття «соціальне забезпечення», яке впродовж усієї радянської історії означало низку державних діянь, пов'язаних із забезпеченням літніх і непрацездатних громадян, доглядом за дітьми й медичним обслуговуванням та лікуванням. Соціальне забезпечення фінансувалося за рахунок коштів державного споживання, які також фінансували безкоштовну освіту, пільги, пенсії, стипендії для студентів, щорічні відпустки, оплату проїзду до санаторіїв та будинків відпочинку, безкоштовну медичну допомогу, аліменти на дітей та низку інших виплат і пільг» [13, с. 170]. Тобто соціальний захист є особливою функцією соціальної держави та водночас особливим типом відповідальності держави перед громадянами [14, с. 29].

Можна зазначити, що поняття «соціальний захист» включає в себе всі соціальні права в демократичній державі [15, с. 149]. Однак важливим є той факт, що соціальний захист розглядається як право громадян, а не як їхні привілеї. Тобто соціальний захист не обмежено забезпеченням у разі настання ризику [16, с. 10] та включає в себе термін «соціальне

забезпечення». Таким чином, долучаємось до думки того, що соціальний захист – це широке поняття, яке містить у собі елементи, що не входять до складу соціального забезпечення, «охоплює всі форми соціального забезпечення, а також включає стратегії та програми, які допомагають забезпечити мінімальний рівень засобів до існування» [1, с. 37–38; 17].

У контексті військової служби, мовою чинного законодавства, соціальний захист військовослужбовців визначається як діяльність (функція) держави, спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців відповідно до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі. Це право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом [18].

На думку В. Рекшинського, захист соціальних прав військовослужбовців у широкому контексті можна розуміти в якості передбаченого на міжнародно-правовому рівні та проголошеного на рівні Основного Закону України обов'язку держави (у відповідній мірі також і громадянського суспільства) забезпечувати, підтримувати та охороняти соціальні права військовослужбовців, а також створювати механізми усунення будь-яких порушень соціальних прав військовослужбовців та членів їх сім'ї. Ці обов'язки (так само як і їх виконання) можна розглядати в якості невід'ємної складової частини соціально-правового режиму захисту прав людини в нашій країні. Вони спрямовані на забезпечення соціального благополуччя, людської гідності та соціальної інтеграції військовослужбовців та їх сімей (при цьому, не лише у мирний час, але й

також і під час війни та у період після завершення повномасштабної війни) [19, с. 47–48]. А. Бейкун та А. Клачко уточнюють, що таке забезпечення має мати прояв прийнятним рівнем добробуту військовослужбовців, що проходять службу в Збройних силах України, за допомогою конкурентного рівня грошового забезпечення, надання в тимчасове користування службового житла, забезпечення санітарно-курортного лікування у вільний від служби час, а також за допомогою пенсій (військовослужбовцям, що досягли пенсійного віку), стипендій (військовослужбовцям, що проходять навчання в закладах вищої освіти Міністерства оборони України), грошових виплат, матеріальної допомоги, податкових пільг із платежів і послуг [20, с. 93]. Однак додамо, що за сучасних умов також вкрай важливими є психологічна підтримка, реабілітація та адаптація військових до цивільного життя.

Окрім того, варто диференціювати соціальний захист військовослужбовців за гендерною ознакою. Зокрема в контексті військовослужбовців-жінок доречними вбачаються роздуми А. Сахній, що «спеціальний захист», «особливі вимоги», «позитивні дії» в контексті системи правових і соціальних гарантій військовослужбовців-жінок слід визначати з позиції дискреції (без автоматизації заборонних приписів), що передбачає у конкретно визначених випадках та за певних умов, за погодженням з керівництвом, і головне за умови вільного волевиявлення жінки (яка може в силу психологічних і фізіологічних властивостей прийняти виважене для себе рішення) індивідуальний підхід до вирішення питань її трудової діяльності з одночасним збереженням дії соціального забезпечення та можливістю самостійного розпорядження його обсягом [6, с. 28]. Вчена пропонує статтю 1<sup>-2</sup> Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» доповнити окремим абзацом: «Військовослужбовці-жінки користуються всіма

пільгами, передбаченими законодавством з питань соціального захисту жінок, охорони материнства і дитинства. Ці пільги поширюються на батьків з числа військовослужбовців, які виховують дітей без матері (у разі її смерті, позбавлення батьківських прав, на час перебування у лікувальному закладі охорони здоров'я та в інших випадках відсутності материнського піклування про дітей)»; а також виключити частину п'яту статті 11 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [6, с. 7].

Таким чином, маємо чітке бачення того, що специфіка соціального захисту для військовослужбовців має виразний характер. По-перше, військовослужбовці є особливою категорією населення, відданість військовій службі яких має бути належно оцінена з боку держави і суспільства. По-друге, військовослужбовці чоловіки та жінки мають різні потреби, а отже і механізми соціального захисту їхніх прав мають бути відмінними. По-третє, окрім базових потреб як-то медичне чи грошове забезпечення, основоположне значення має визнання їх статусу як осіб, які заслуговують на особливу підтримку та захист їхнього добробуту (наприклад, як таких, що брали участь у бойових діях). При цьому синергія можливостей держави та представників громадського сектору, – єдиний спосіб забезпечити ефективний та всеохоплюючий соціальний захист військовослужбовців і їхніх сімей.

**Висновки.** Як підсумок проведених розвідок варто узагальнити, що специфіка соціального захисту для військовослужбовців характеризується такими положеннями: 1) політика соціального захисту військовослужбовців має власну нормативну базу та механізми реалізації; 2) у зв'язку з підвищеним ризиком для життя та здоров'я військовослужбовців, орієнтація соціального захисту спрямовується на забезпечення їх особистих потреб, пов'язаних з реалізацією військової

служби; 3) права та гарантії військовослужбовців диференціюються на ті, що є універсальними та гендерно обумовленими; 4) враховуючи сучасні реалії та можливості держави в реалізації механізмів соціальної підтримки, варто розширювати практики реалізації державно-приватного партнерства, залучаючи бізнес до фінансування соціальних програм, розробки інноваційних підходів у сфері забезпечення соціального захисту військовослужбовців; 5) має функціонувати ефективний механізм моніторингу дотримання соціальних прав військовослужбовців та їхніх сімей, особливістю якого має стати наявність чіткого алгоритму оцінювання результативності реалізованих заходів.

### **Література**

1. Петросян К. Є. Забезпечення принципу верховенства права в процесі реалізації конституційного права на соціальний захист: дис. ... доктора філософії 081 «Право». Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Київ, 2024. 251 с.
2. Головка В.В. «Державна політика соціального захисту в Україні: дис. ... доктора філософії 281 «Публічне управління та адміністрування». Національний університет цивільного захисту України. Черкаси, 2025. 218 с.
3. Сидоренко А. О. Соціальний захист членів сімей військовослужбовців: дис. ... доктора філософії 081 «Право». Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2024. 228 с.
4. Цісар Д. В. Нормативно-правове регулювання соціального і правового захисту військовослужбовців Державної прикордонної служби України: дис. ... доктора філософії 081 «Право». Національна академія

Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (військова частина 9960). Хмельницький, 2024. 237 с.

5. Пасіка С. П. Деякі питання регулювання соціального забезпечення військовослужбовців. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Право. 2011. Вип. 15. С. 162–166.

6. Сахній А. В. Адміністративно-правове забезпечення проходження військової служби жінками в Україні: дис. ... доктора філософії 081 «Право». Науково-дослідний інститут публічного права. Київ, 2024. 284 с.

7. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII. *Верховна Рада України: офіційний сайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 30.04.2025).

8. Котвицька А.А., Кубарева І.В. Соціальний захист. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/7583/socialnij-zaxist> (дата звернення: 30.04.2025).

9. Національні рахунки соціального захисту (НРСЗ) в Україні у 2016 році: Статистичний збірник. *Державна служба статистики України*. К., 2018. 94 с.

10. The Encyclopedia Americana. Complete in 30 vol. New York, 1973. Vol. 25. P. 102.

11. The World Book Encyclopedia: Complete in 22 vol.- Vol. 18. Chicago; London; Sydney; Toronto, 1994. P. 98.

12. Москаленко В. В. Сутність соціального захисту та його місце в політиці соціальної держави. *Наукові записки. Політичні науки*. 2003. Т. 21. С. 41–44.



13. Тимофєєва М. І. Сутність соціального захисту населення. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2016. № 6. С. 169–174.

14. Масалова Т. А. Грошове забезпечення як форма соціального захисту поліцейських: дис. ... доктора філософії 081 «Право». Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. Харків. 2024. 206 с.

15. Журавльов М. В. Соціальний захист військовослужбовців Збройних Сил України (2014–2018 рр.): історико-правовий аспект: дис. ... доктора філософії 253 «Військове управління (за видами збройних сил)» (25 – Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону). Національний університет оборони України Міністерства оборони України. Київ, 2023. 509 с.

16. Баранник Л.Б. Соціальний захист громадян: навчальний посібник; вид. 2-е, доп. і перероб. Дніпро: Університет митної справи та фінансів, 2017. 246 с.

17. Questions and Answers on the Right to Social Security, May 25, 2023. URL: <https://www.hrw.org/news/2023/05/25/questions-and-answers-right-socialsecurity#:~:text=Everyone%2C%20as%20a%20member%20of,his%20dignity%20and%20the%20free> (дата звернення: 30.04.2025).

18. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. *Верховна Рада України: офіційний сайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 30.04.2025).

19. Рекшинський В.О. Форми та способи захисту соціальних прав військовослужбовців в Україні: дис. ... канд.. юрид.наук: 12.00.05.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2024. 262с.

20. Бейкун А., Клячко А. Соціальний захист військовослужбовців: нормативно-правове забезпечення та сутність. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 90–94.

### References

1. Petrosian K. Ye. Zabezpechennia pryntsypu verkhovenstva prava v protsesi realizatsii konstytutsiinoho prava na sotsialnyi zakhyst: dys. ... doktora filosofii 081 «Pravo». Skhidnoukrainskyi natsionalnyi universytet imeni Volodymyra Dalia. Kyiv, 2024. 251 s.

2. Holovko V.V. «Derzhavna polityka sotsialnoho zakhystu v Ukraini: dys. ... doktora filosofii 281«Publichne upravlinnia ta administruvannia». Natsionalnyi universytet tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. Cherkasy, 2025. 218 s.

3. Sydorenko A. O. Sotsialnyi zakhyst chleniv simei viiskovosluzhbovtiv: dys. ... doktora filosofii 081 «Pravo». Natsionalnyi yurydychnyi universytet imeni Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 2024. 228 s.

4. Tsisar D. V. Normatyvno-pravove rehuliuвання sotsialnoho i pravovoho zakhystu viiskovosluzhbovtiv Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy: dys. ... doktora filosofii 081 «Pravo». Natsionalna akademiia Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy imeni Bohdana Khmelnytskoho (viiskova chastyna 9960). Khmelnytskyi, 2024. 237 s.

5. Pasika S. P. Deiaki pytannia rehuliuвання sotsialnoho zabezpechennia viiskovosluzhbovtiv. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii Pravo*. 2011. Vyp. 15. S. 162–166.

6. Sakhnii A. V. Administratyvno-pravove zabezpechennia prokhodzhennia viiskovoi sluzhby zhinkamy v Ukraini: dys. ... doktora filosofii 081 «Pravo». Naukovo-doslidnyi instytut publichnoho prava. Kyiv, 2024. 284 s.

7. Pro viiskovy oboviazok i viiskovu sluzhbu: Zakon Ukrainy vid 25.03.1992 r. № 2232-KhII. Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiinyi sait. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.
8. Kotvitska A.A., Kubarieva I.V. Sotsialnyi zakhyst. URL: <https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/7583/socialnij-zaxist>.
9. Natsionalni rakhunky sotsialnoho zakhystu (NRSZ) v Ukraini u 2016 rotsi: Statystychnyi zbirnyk. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy*. K., 2018. 94 s.
10. The Encyclopedia Americana. Complete in 30 vol. New York, 1973. Vol. 25.P. 102.
11. The World Book Encyclopedia: Complete in 22 vol.- Vol. 18. Chicago; London; Sydney; Toronto, 1994. P. 98.
12. Moskalenko V. V. Sutnist sotsialnoho zakhystu ta yoho mistse v politytsi sotsialnoi derzhavy. *Naukovi zapysky. Politychni nauky*. 2003. T. 21. S. 41–44.
13. Timofieieva M. I. Sutnist sotsialnoho zakhystu naselennia. *Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Dalia*. 2016. № 6. S. 169–174.
14. Masalova T. A. Hroshove zabezpechennia yak forma sotsialnoho zakhystu politseiskykh: dys. ... doktora filosofii 081 «Pravo». Kharkivskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni H. S. Skovorody. Kharkiv. 2024. 206 s.
15. Zhuravlov M. V. Sotsialnyi zakhyst viiskovosluzhbovtziv Zbroinykh Syl Ukrainy (2014–2018 rr.): istoryko-pravovyi aspekt: dys. ... doktora filosofii 253 «Viiskove upravlinnia (za vydamy zbroinykh syl)» (25 – Voienni nauky, natsionalna bezpeka, bezpeka derzhavnoho kordonu). Natsionalnyi universytet oborony Ukrainy Ministerstva oborony Ukrainy. Kyiv, 2023. 509 s.

16. Barannyk L.B. Sotsialnyi zakhyst hromadian: navchalnyi posibnyk; vyd. 2-e, dop. i pererob. Dnipro: Universytet mytnoi spravy ta finansiv, 2017. 246 s.

17. Questions and Answers on the Right to Social Security, May 25, 2023. URL: <https://www.hrw.org/news/2023/05/25/questions-and-answers-right-socialsecurity#:~:text=Everyone%2C%20as%20a%20member%20of,his%20dignity%20and%20the%20free.>

18. Pro sotsialnyi i pravovyi zakhyst viiskovosluzhbovtziv ta chleniv yikh simei: Zakon Ukrainy vid 20.12.1991 № 2011-XII. *Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiyni sait*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>.

19. Rekshynskyi V.O. Formy ta sposoby zakhystu sotsialnykh prav viiskovosluzhbovtziv v Ukraini: dys. ... kand.. yuryd.nauk: 12.00.05. Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv, 2024. 262s.

20. Beikun A., Klachko A. Sotsialnyi zakhyst viiskovosluzhbovtziv: normatyvno-pravove zabezpechennia ta sutnist. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2021. № 6. S. 90–94.